

MAREK RUTKOWSKI (Kraków)

Działalność Komisji Rządzącej Sprawiedliwości po upadku Powstania Listopadowego

I. W okresie popowstaniowym Komisja Rządowa Sprawiedliwości składała władzom centralnym Królestwa sprawozdania odnoszące się do zakresu swoich prac. Raporty składane przez Komisję Rządową Sprawiedliwości do Rady Administracyjnej przedkładano na zasadzie rozwinięcia artykułu 29 Statutu Organicznego¹. Komisja Sprawiedliwości zaczęła od roku 1832 dołączać do swoich raportów *tabelę sądową ze statystycznym wydziałem związek mającą (...)*. Dane te – według władz ministerialnych - były zbierane z wielką starannością. Uważano, iż ten rodzaj pracy przeprowadzanej w dobrze zrozumianym interesie Królestwa może posłużyć do wyciągnięcia prawidłowych wniosków i ulepszeń w sądownictwie. Otrzymane i porównane z sobą informacje, *oprócz wiernego przedstawienia jak dalece który sąd był zatrudniony, miały być pierwszym ogniwem dalszych wiadomości i dat statystycznych, które do rozmaitych spostrzeżeń i ulepszeń w służbie sądowej stopniowo doprowadzić mogą*². Zgodnie też z opinią Komisji Rządowej Sprawiedliwości *bez tych wiadomości żadne wykazy nie mogą dawać prawdziwego wyobrażenia ani o zatrudnieniach sądu, ani o potrzebach ani o pożytecznych zmianach w organizacji władz sądowych. Każda z tych okoliczności nie inaczej daje się (...)* bowiem, *ocenić jak przez porównanie z miejscowym położeniem rzeczy i istotną współpracowników liczbą*³.

Mankamentem było jedynie to, iż przy istnieniu nawału obowiązków spadających na personel administracyjny Komisji Rządowej Sprawiedliwości oraz wobec odgórnie nakazanego uszczuplenia stanu osobowego, nie zawsze

¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zespół II Rady Stanu Królestwa Polskiego 1833–1841 (dalej: II RS) 94/163.

² II RS 60/143; II RS 94/8.

³ II RS 94/11.

można było przedstawić w załączeniu do corocznych ogólnych raportów, składanych do Rady Administracyjnej – chociaż już w praktyce przygotowanych – całości owych zestawień statystycznych (jak np. za rok 1830 i 1832). W połowie lat trzydziestych Komisja Rządowa Sprawiedliwości spodziewała się jednak, iż w przyszłych raportach rocznych będzie już można przedstawić owoce rozpoczętej na polu statystyki pracy⁴.

Należy przy tym zaznaczyć, iż w początkach okresu paskiewiczowskiego, Komisja Rządowa Sprawiedliwości uznała za swój obowiązek poświęcanie coraz większej ilości czasu i uwagi zagadnieniom statystycznym, co realizowano pomimo istnienia trudności o charakterze obiektywnym⁵. Zwracano zresztą szczególną pod tym względem uwagę na zagadnienia związane z sądownictwem karnym, rozumiejąc, iż ten właśnie aspekt działalności Ministerstwa Sprawiedliwości jest najbardziej powiązany z zachowaniem pokoju społecznego, o co przecież przede wszystkim tej agencji rządowej chodziło w początkach okresu popowstaniowego⁶.

Przy składaniu ogólnego wykazu czynności sądownictwa załączono też tzw. „zestawienia tabellaryczne” (tabele), kontynuując tym samym zakres prac, poszerzających statystyczne ujęcie zagadnienia. W okresie paskiewiczowskim przyjęto takie właśnie (tj. częściowe) przekazywanie danych „tabellarycznych” za zasadę, odwołując się niejednokrotnie przy podawaniu stosownych danych do prawideł wprowadzonych już w poprzednich raportach. Tak było np. 23 lutego 1835, kiedy to KR Sprawiedliwości przedstawiła wykaz czynności z działań sądownictwa za rok 1834, odwołując się do podobnego raportu z lat 1832 i 1833. Obydwa raporty (za lata 1832–1833 oraz za rok 1834) zawierały np. uszeregowane w poszczególnych tabelach dane dotyczące Trybunałów i sądów kryminalnych, niosąc zresztą ze sobą zestawienia informacyjne podane w sposób w zasadzie identyczny.

Wprowadzano też jednak i zmiany. I tak, w porównaniu z rokiem 1833, raport za rok 1834 zawierał np. dwa osobne wykazy czynności sądownictwa cywilnego i karnego, przedstawione w odniesieniu do wszystkich instancji sądowniczych. W ten sposób starano się nie tylko zaprezentować odrębny wykaz działań pojedynczych sądów, ale też i właściwą wewnętrzną strukturę sądownictwa, co miano realizować poprzez ukazanie jej wewnętrznego *związku i porządku* pod względem zwierzchnictwa, a także charakterystyki powiązań, występujących pomiędzy poszczególnymi agendami. Takie ujęcie tematu powiększało zarazem zakres nadzoru oraz dostępnego materiału statystycznego. Na dodatek, przedstawienie owego *ściśle zachowanego związku i porządku* nasuwało – zgodnie z uwagami samej Komisji Rządowej Sprawiedliwości – skojarzenia w odniesieniu do wprowadzenia odpowiedniej ogólnej hierar-

⁴ II RS 94/15–16.

⁵ II RS 94/14.

⁶ II RS 94/15.

chii władzy i służby w administracji oraz całego postępowania sądowniczego. Nic więc dziwnego, iż władze Komisji Rządowej Sprawiedliwości uważały zatem nowo opracowywane dane za niezmiernie ważne⁷.

Sama treść tabel przedstawiała jednak niejednokrotnie dane natury niejednorodnej i – czasem – niekompletnej, a nawet zdezaktualizowanej. I tak, w raporcie za rok 1834, w tabeli A, po wykazie czynności Trybunału Handlowego w Warszawie przedstawiono dane dotyczące prac Sądu Apelacyjnego i Sądu Najwyższego, traktowanych jako ostateczne instancje odwoławcze w sprawach cywilnych. Tabela B natomiast, przedstawiała wykaz czynności Sądu Apelacyjnego, jako instancji kasacyjnej w sprawach kryminalnych. Co istotne, nie nastąpiło jednak w przedłożonych tu danych ukazanie nowej atrybucji nadanej temu ostatniemu sądowi (tj. Sądowi Apelacyjnemu) poprzez postanowienie królewskie z dnia 4/16 czerwca 1834 roku, tj. dotyczące kwestii wyrokowania w drodze drugiej instancji w niektórych rodzajach spraw karnych. Już jednak przedstawione w raporcie za rok 1834 tabele zawierały opisy zakresu jurysdykcji danego sądu tak pod względem terytorialnym, jak i ludnościowym oraz liczbę urzędników w nim pracujących. Wprowadzenie tych danych uznano wówczas za podstawową zasadę przewidywanych *porównań i kombinacji*, które uskuteczniano w szczegółowej, danej części raportu. Ministerstwo Sprawiedliwości uważało przy tym, iż tabele służące do statystycznego wykazania całości działań sądownictwa karnego, szczególnie nadają się do uważnej analizy, przede wszystkim pod względem oceniania wpływu sądownictwa na moralność mieszkańców, wywieranego na społeczeństwo poprzez karcenie przestępców. Swoistą innowacją było tu porównanie owego wpływu w zestawieniu ze skutkami takiej działalności w roku poprzednim⁸.

Ostatecznie, opracowane zestawienie danych statystycznych za pierwsze lata popowstaniowe zazwyczaj dotyczyło kilku problemów natury zasadniczej. Były to:

a) wykazy spraw i „występków” dotyczących zachowania porządku i „nomenklatury” obowiązującego prawa karnego, podlegających jurysdykcji sądów kryminalnych oraz pokrewnych wydziałów poprawczych, b) rekapitulacje tego zakresu spraw, realizowanych we wszystkich sądach kryminalnych i wydziałach poprawczych (takie zestawienie – zdaniem administracji Komisji Rządowej Sprawiedliwości – dawało zarazem „przykry jak i wierny obraz całości zbrodni i występków”, będących w danym czasie przedmiotem dochodzenia), c) ogólne wykazy osób odpowiadających w sprawach karnych zarówno po zamknięciu w więzieniu, jak i z wolnej stopy, d) wykazy spraw kryminalnych, poprawczych i policyjnych, przeprowadzonych w obrębie każdego sądu kryminalnego w danym roku⁹.

⁷ II RS 94/163–164.

⁸ II RS 94/164–166.

⁹ II RS 94/166–167.

Jak podawały jednak władze Komisji Rządowej Sprawiedliwości w swoim raporcie spisany ostatecznie w początkach roku 1836, pomimo ustalenia się już wówczas swoistych zasad przekazywania danych, w połowie lat trzydziestych okazała się realna, przewidywana uprzednio już, groźba przerwania prowadzonych dotychczas prac statystycznych, względnie brak ich stosownego rozwinięcia. Zagrożenie to było spowodowane wzrastającym niedoborem kadr zatrudnionych w krajowym sądownictwie, a szczególnie w biurach samej Komisji. Władze ministerialne wyrażały przy tym żal z powodu pojawienia się takiej negatywnej przecież perspektywy¹⁰.

II. Przy przedstawianiu nowych uzgodnień dotyczących sądownictwa, należy omówić projekty do ustaw (względnie zatwierdzone już prawodawstwo), które a) odnosiły się zarówno do sądownictwa karnego, jak i cywilnego, b) w swoim ogóle wychodziły poza ramy bezpośredniego zainteresowania Komisji Rządowej Sprawiedliwości¹¹.

Do tych projektów można zaliczyć następujące zmiany w strukturze prawnej Królestwa początku lat trzydziestych XIX wieku.

1. Ze względu na trwające spory pomiędzy duchowieństwem katolickim, a sądami cywilnymi o niewykonywanie przepisów prawa sejmowego z 1825 r. w zakresie „aktów stanu cywilnego”, a także w kwestii rozwodów i separacji między małżonkami, Komisja Rządowa Sprawiedliwości *poczuła się zmuszona* do przedłożenia w początkach okresu paskiewiczowskiego, Radzie Administracyjnej potrzeby wprowadzenia zmian w dotychczasowym prawie małżeńskim. Na skutek rozkazu Mikołaja I, propozycja ta została skierowana do rozpatrzenia w Departamencie do Spraw Polskich Rosyjskiej Rady Państwa. Dopiero wówczas – po analizie przeprowadzonej przez czynniki rosyjskie – cesarz zatwierdził zasady przygotowywanego prawa. W następstwie, Komisja Rządowa Sprawiedliwości – po odbyciu szeregu konferencji z biskupami – zajęła się w tym czasie przygotowaniem stosownego projektu nowego prawa małżeńskiego, opartego na zasadach opracowanych w petersburskiej Radzie Państwa¹².

2. Przygotowano projekt postanowienia zmieniającego w niektórych kwestiach postanowienie królewskie z dnia 29 września/10 października 1816 roku, organizujące Prokuratorię Generalną. Ten projekt Komisji Rządowej Sprawiedliwości, po pierwotnym wniesieniu na forum Rady Administracyjnej, został następnie przesłany do rozpatrzenia przez Ogólne Zgromadzenie II Rady Stanu, gdzie został zweryfikowany i przyjęty. Po dokonaniu analizy wzmiankowane prawo zostało zatwierdzone przez Radę Administracyjną w dniu 23 listopada/5 grudnia 1834 roku¹³.

¹⁰ II RS 60/143.

¹¹ II RS 60/138.

¹² II RS 60/138–139; II RS 94/52.

¹³ II RS 60/139; II RS 94/53, 224.

3. Został w tym okresie przedstawiony do Rady Administracyjnej inny projekt Komisji Rządowej Sprawiedliwości, mający na celu „połączenie w ściślejszym związku” działań policji administracyjnej z sądami „prostopolicyjnymi i poprawczymi”, działającymi w Warszawie. Projekt ten, po przebyciu dyskusji w Komitecie do Spraw Polskich w Petersburgu i warszawskiej Radzie Stanu, miał wejść w skład nowej ogólnej struktury organizacyjnej sądownictwa Królestwa Polskiego. Ponieważ reorganizacja struktury sądownictwa Królestwa nie została ukończona przed upływem roku 1834, z tego też powodu wprowadzenie w życie tego projektu zostało odłożone poza tę datę¹⁴.

4. Przy coraz bardziej dającej się odczuć potrzebie zaprojektowania generalnej, jednolitej i ogólnej dla całego Królestwa procedury kryminalnej (mającej zastąpić dwie dotąd obowiązujące w Polsce procedury kryminalne: pruską i austriacką), Komisja Rządowa Sprawiedliwości przygotowała nową procedurę karną, *do ducha naszego Kodeksu Kryminalnego zastosowaną*¹⁵.

5. Administracja Ministerstwa Sprawiedliwości zajęła się także w okresie powojeniowym ponowną próbą dokończenia całości projektu „odnoszącego się do procedury cywilnej”. Prace te zostały jednak przerwane, a wyniki badań Komisji Rządowej Sprawiedliwości (wraz z całością akt pozostałych po nieistniejącej już Deputacji Prawodawczej) zostały przewiezione do Petersburga, dla użytku ustanowionego tam w roku 1833 Komitetu dla Przejrzenia i Ułożenia Praw Królestwa. Wzmiankowany tu Komitet zaczął swoją działalność *pod okiem samego Najjaśniejszego Pana*. Natomiast podczas pobytu w Warszawie Hube'go, jednego z członków wzmiankowanego tu Komitetu petersburskiego, przedstawiciele Komisji Rządowej Sprawiedliwości rozważali wspólnie z reprezentantem petersburskiej centrali, wszelkie projekty dotyczące nowych urzędów i przyszłej organizacji sądownictwa. Komisja Rządowa Sprawiedliwości starała się przy tym dostarczyć i inne potrzebne materiały, *jakich natura i ważność zamierzonej pracy wymagać mogły*. W tym celu *pilnie przetrząsano* z delegowanym członkiem wszystkie akta dotyczące urzędów ogólnych oraz szczegółowe rozwinięcia pojedynczych postanowień, poszukując rozwiązania *wątpliwości w prawach i urzędzeniach*. Przeglądano też akta odnoszące się do postępowania, organizacji i kontroli przeprowadzanych w sądach. Potrzebne dane były wówczas *porównywane i zgłębiane*, najważniejsze z nich zostały natomiast przekazane do dalszego użytku w formie wypisów. Przy wykonywaniu tych prac Komisja Rządowa Sprawiedliwości zwracała uwagę na fakt, czy przy zbieraniu potrzebnych materiałów nie pominięto jakiś szczegółów. Równocześnie, w sytuacji gdy nastęrczała się jakaś inna, ważniejsza kwestia albo „niedostateczność” w obowiązujących urządzeniach prawnych, Komisja

¹⁴ II RS 60/139; II RS 94/53–54.

¹⁵ II RS 60/139; IIRS 94/54.

– prowadząc ciągłą korespondencję z petersburskim Komitetem – nie omieszkiwała przekazywać w tej kwestii do petersburskiej centrali odpowiednich informacji, i w tych przedmiotach udzielać widoków przysłanemu ze stolicy Cesarstwa Hubemu¹⁶.

6. Ministerstwo Sprawiedliwości podkreślało w okresie popowstaniowym pojawienie się niezbędnej potrzeby (oraz możliwości realizacji tego projektu) skrócenia odbywającej się w kwestiach prawnych komunikacji pomiędzy władzami Królestwa Polskiego i administracją krajów sąsiednich: Austrii, Prus i Wolnego Miasta Krakowa. Uważano bowiem, iż istnienie nakazu pośredniczenia w tej wymianie przez rezydujących konsulów powoduje niepotrzebne opóźnienia w wymianie informacji sądowo-prawnych pomiędzy instytucjami prawnymi wymienionych państw oraz Królestwa Polskiego. W tej sytuacji Komisja Rządowa Sprawiedliwości przygotowała „stosowny” projekt, który został złożony w maju roku 1832 do dyspozycji Rady Administracyjnej wraz z prośbą o zatwierdzenie¹⁷.

7. Działając wspólnie z Komisją Rządową Przychodów i Skarbu (KRPiS), Komisja Rządowa Sprawiedliwości przygotowała w początkach okresu paskiewiczowskiego projekt w kwestii zabezpieczenia praw osób trzecich w przypadkach nałożonej „sekwestracji rządowej” względnie konfiskaty dóbr prywatnych. Projekt ten, na zasadzie szczególnego upoważnienia Mikołaja I dla Rady Administracyjnej, został zamieniony na postanowienie królewskie w dniu 4/16 kwietnia 1835 r.¹⁸

8. Komisja Rządowa Sprawiedliwości zajmowała się także projektem organizacji izby Sądu Najwyższego (którego funkcjonowanie zapewniał artykuł 67 Statutu Organicznego) oraz opracowaniem postępowania sądowego *systematowi kassacyjnemu odpowiedniego* w kwestiach dotyczących spraw napływających do wzmiankowanego Sądu Najwyższego¹⁹.

¹⁶ II RS 60/140; IIRS 94/54, 220, 222.

¹⁷ II RS 60/140; II RS 94/55.

¹⁸ II RS 60/140; II RS 94/56, 223.

¹⁹ II RS 60/140; II RS 94/54–55. O funkcjonowaniu i zmianach systemu sądowniczego Królestwa oraz o zmianach niektórych praw w tym okresie: H. Goryszewski, *Sądownictwo kompetencyjne w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, „Czasopismo prawno-historyczne”, t. 17, 1965, z. 2; H. Izdebski, *Sądownictwo administracyjne w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, „Czasopismo prawno-historyczne”, t. 27, 1975, z. 2; A. Korobowicz, *Zmiany w ustroju sądownictwa administracyjnego w Królestwie Polskim w latach 1815–1876*, „Czasopismo prawno-historyczne”, t. 24, 1972, z. 2; H. Konic, *Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskim 1818–1836*, Kraków 1903; A. Mogilnicki, *Sądy Administracyjne*, Warszawa 1900; A. Okolski, *O sporach administracyjnych*, Warszawa 1867; S. Starzyński, *O sporach kompetencyjnych*, „Przewodnik naukowo-literacki”, t. 9, 1883, z. 1; W. Witkowski, *Komisja Wojewódzka Lubelska i Rząd Gubernialny Lubelski jako sądy administracyjne pierwszej instancji w Królestwie Polskim (1815–1867)*, „Rocznik Lubelski”, t. 22, 1980; idem, *Komisja Rządowa Sprawiedliwości w Królestwie Polskim 1815–1876*, Lublin 1986; Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim, wyd. St. Zawadzki, t. 1–3, 1860–1863; W. Daszkiewicz, *Próby reform procesu karnego w Królestwie Polskim*, 1956.

9. W trakcie prac przy reorganizacji sądownictwa Królestwa prowadzących do dostosowania tego systemu do wymogów Statutu Organicznego, w momencie gdy Komisja Rządowa Sprawiedliwości zgromadziła już gros materiałów służących do przeredagowania oraz „udogodnienia” prawodawstwa cywilnego i kryminalnego, ukazał się Wielki Kodeks Cesarstwa Rosyjskiego. W tej sytuacji Komisja Sprawiedliwości, *czując całą korzyść korzystania i zastosowania, ile można dozwoli, przepisów tego prawodawczego systematu do praw Królestwa Polskiego pod jednym z Cesarstwem berłem zostającego*, postanowiła przedsięwziąć wydanie w języku polskim pod własnym kierunkiem tych części Wielkiego Kodeksu Cesarstwa, które uznano w Warszawie za najbardziej „potrzebne” dla Wydziału Sądowego Królestwa.

Inicjatywa ta spotkała się z pełnym poparciem rządu. Rada Administracyjna dostrzegła bowiem „należytą wagę” tego projektu, nadmieniając przy okazji, iż należałoby przełożyć całość Kodeksu rosyjskiego na język polski. W efekcie upoważniono KRPiS do otwarcia z przeznaczeniem do dyspozycji Dyrektora Głównego Sprawiedliwości specjalnego kredytu w Kasie Generalnej Królestwa, potrzebnego do realizacji przedstawionego przez podległe mu ministerstwo projektu. Co więcej, zobowiązano Dyrektorów Głównych wszystkich pozostałych Komisji Rządowych do przeprowadzenia pod ich bezpośrednim nadzorem przekładu *dotyczących ich Wydziałów przedmiotów*, poruczając jednak ogólny dozór nad wydrukowaniem całego dzieła Dyrektorowi Głównemu przydującemu w Komisji Sprawiedliwości – Kosseckiemu. Dopiero też w momencie, gdy na zasadzie wykonania tej decyzji Rady Administracyjnej z dnia 28 kwietnia/10 maja 1833 r. urządzono drukarnię bezpośrednio podległą Komisji Sprawiedliwości, do końca roku 1834 wydrukowano poprzedzający całość dzieła *rys wiadomości historycznych o układzie praw rosyjskich*, a także część pierwszą tomu I, zawierającą postanowienia dotyczące rodziny cesarskiej.

Do końca interesującego nas okresu przełożono też na język polski wszystkie fragmenty dotyczące: a) ogólnego „naświetlenia” ustaw Cesarstwa, b) organizacji rosyjskiego sądownictwa, c) rosyjskich praw cywilnych i kryminalnych, gdzie przełożono tomy: pierwszy, części tomów II i III, oraz tomy IX, X, XIII, XIV i XV.

Co ciekawe, Komisję Rządową Sprawiedliwości obligowały przy tym przepisy, nakazujące jej przesyłanie do petersburskiego Komitetu do Ułożenia Praw Królestwa nie tylko opracowanych przez siebie ustaw, ale nawet przekładów ustawodawstwa rosyjskiego.

W połowie lat trzydziestych Komisja Rządowa Sprawiedliwości wyraziła nawet nadzieję, iż w niezbyt długim czasie można się było spodziewać znacznego postępu w dokonywanym z dużą dokładnością przekładzie. Spodziewano się przy tym w miarę prędkiego ukazania się na rynku księgarskim tego „pomnikowego” zbioru prawodawstwa rosyjskiego. Komisja Sprawie-

dliwości posunęła się tutaj nawet do stwierdzenia, iż znaczenie tej pozycji jest tak wielkie, iż samo tylko jej wydanie (w językach rosyjskim i polskim) wystarczyłoby do unieśmiertnienia Mikołaja I jako (wielkiego) monarchy oraz samych czasów jego panowania. Uważano też, iż przetłumaczenie rosyjskiego zbioru praw, tak czy inaczej, przyniesie nowe korzyści dla praw Królestwa, *złączonego pod jednym berłem z monarchią Romanowych*²⁰.

Pomimo wprowadzenia tych rozlicznych zmian i propozycji ustawodawczych, Komisja Sprawiedliwości ciągle jednak miała w połowie lat trzydziestych możliwość oceniania *niedostateczności przepisów praw dotąd obowiązujących*, w szczególności gdy po roku 1834 ministerstwo to wstrzymało się faktycznie od proponowania władzom centralnym (Radzie Administracyjnej i Radzie Stanu) wprowadzenia projektów ważniejszych zmian prawodawczych. Takie stanowisko Komisji Rządowej Sprawiedliwości było tylko bezpośrednią konsekwencją przekazania z woli Mikołaja I dla – powstałej w roku 1833 w Petersburgu – Oddzielnej Komisji Przygotowawczej, zlecenia ułożenia całości nowego prawodawstwa Królestwa, które miało (jak podawały władze) ostatecznie i stanowczo zaradzić zaistniałym „niedomogom”. Jedynie też te spostrzeżenia i uwagi, które zasługiwały – według władz ministerialnych – na bardziej szczegółową uwagę, przesyłała Komisja Rządowa Sprawiedliwości do wymienionej Komisji Przygotowawczej²¹.

Samo ministerstwo ograniczało się po roku 1834 do wydawania tylko takich rozporządzeń ogólnych, które – jako ściśle oparte na istniejących zasadach prawnych – mogły posłużyć do zapewnienia bardziej dokładnego wykonywania obowiązujących przepisów. Szczególnie odnosiło się to do tych przepisów prawnych, których nowelizacja i ponowna charakterystyka okazały się być nieodzowne. W efekcie, po roku 1834 Ministerstwo Sprawiedliwości przestrzegało przede wszystkim ścisłego i dokładnego wykonywania obowiązujących przepisów oraz „właściwego postępu spraw cywilnych i kryminalnych”, a także dokładnie kontrolowało wszystkie działania urzędów sądowych²². Jednocześnie rozpoznawano też prywatne skargi i zażalenia, analizując je „pilnie” w zgodzie z zasadami prawa. Na dodatek, w niektórych szczególnych wypadkach Komisja Rządowa Sprawiedliwości rozpatrywała też zażalenia dotyczące bezpośrednio pracy samego wymiaru sądownictwa²³.

²⁰ II RS 94/56. Do innych nowych projektów rozwiązań prawnych, dotyczących Komisji Rządowej Sprawiedliwości można też zaliczyć próby zmian organizacyjnych, wprowadzane podczas debat budżetowych państwa, jak np.: RA 21/ 187–189; RA 27/214–217, 225–231. O prawodawstwie rosyjskim i polskim: Polnoje Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii, Sobranie vtoroe, t. 7, 1832, Sanktpeterburg 1833; N. M. Rejnke, *Ocerk zakondatelstwa Carstwa Polskogo (1807–1881)*, S. Peterburg 1902.

²¹ II RS 96/48.

²² II RS 96/50.

²³ II RS 60/49.

III. Komisja Rządowa Sprawiedliwości poddawała w latach trzydziestych sądy Królestwa dokładnej kontroli. W tym czasie wzmiankowana Komisja *nieprzestawała z największą gorliwością czuwać nad należyтым biegiem służby tudzież ścisłym i rychłym wymiarem sprawiedliwości we wszystkich sądach Królestwa*²⁴.

Zwracano szczególną uwagę na postępowanie urzędników sądownictwa, przy czym Komisja Rządowa Sprawiedliwości podejmowała „właściwe” środki, realizowane w następstwie wniesienia zażaleń, kiedy to władza ministerialna *ściśle dochodziła doniesionych sobie zbroczeń albo przez oddzielne śledztwa (...) albo też na zwykłej drodze sądowej*. Natomiast w sytuacji wykrycia zaistnienia jakich szczególnych uchybień, władze ministerialne przedsiębrały natychmiastowe *właściwe i sprężyste surowości środki*²⁵.

Postępowanie wyjaśniające podejmowano głównie na skutek otrzymania raportów, skierowywanych do ministerstwa przez lokalnych prezesów sądów oraz prokuratorów celem przekonania się na miejscu o: a) faktycznym stanie prac w danym sądzie, b) ścisłym wykonywaniu przez dane sądy istniejących przepisów.

Czuwając przede wszystkim nad działalnością sądów karnych, Komisja Rządowa Sprawiedliwości *szczególną rozciągnęła kontrolę nad sprawami większej wagi, które ściągnęły na siebie uwagę wyższej rangi, dokładając usiłowań aby w nich winni jak najściślej dochodzeni i jak najdokładniej ukazani byli*²⁶.

Należy zaznaczyć, iż Ministerstwo Sprawiedliwości zarządzało przeprowadzanie (w razie potrzeby) szczegółowych rewizji sądów prowincjonalnych za pośrednictwem tzw. urzędników do szczególnych poruczeń. Ci przedstawiciele aparatu sprawiedliwości mogli zresztą kontrolować także sądy niejako z nakazu tzw. władzy wyższej, czyli rosyjskich, głównie zresztą wojskowych, czynników decyzyjnych. Urzędnicy ci mieli – co istotne – prawo do zasiadania w składzie sędziowskim. Nadając im takie uprawnienia, Komisja Rządowa Sprawiedliwości wychodziła bowiem z założenia, iż wszelkie dochodzenie (inkwizycja) musi być przeprowadzone zgodnie z duchem prawa i w odpowiednich warunkach.

Poza tym przeprowadzana weryfikacja była realizowana wspólnie z władzą wojskową. Kontrolując też w sposób ciągły funkcjonowanie sądownic-

²⁴ II RS 96/43–44 ; Przede wszystkim zakwestionowano wyroki z czasów Powstania Listopadowego. RA 20/62: 1 listopada 1832 roku Rząd Tymczasowy wydaje *postanowienie dotyczące wyciągów głównych i wyroków w czasie rewolucji zapadłych i opatrzonych nakazem egzekucyjnym, a niewydanych w imieniu Monarchy*; RA 21/455: Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż w dniu 7 lutego 1832 roku Rząd Tymczasowy na swojej 31 sesji stwierdził, iż *wyrok (...) jako za rządu rewolucyjnego zapadły, za żaden uważany być winien*.

²⁵ II RS 96/44–45.

²⁶ II RS 96/45–46.

stwa karnego i cywilnego, Komisja Rządowa Sprawiedliwości przekazywała w przypadkach kiedy napływało takie polecenie dokładne raporty, dotyczące postępu prac nad daną sprawą. Do tych sprawozdań dołączano najczęściej oddzielną opinię ministerialną²⁷.

IV. Po upadku Powstania Listopadowego Komisja Rządowa Sprawiedliwości, postępując podobnie zresztą jak inne wydziały administracyjne, podjęła się przede wszystkim dokładnego przejrzania całości list urzędników sądowych. Celem tych działań było przeprowadzenie takiej weryfikacji, która umożliwiłaby władzom ministerialnym wydawanie zezwoleń na dalsze pełnienie obowiązków w administracji sądowniczej w zmienionych warunkach polityczno-prawnych²⁸. Sytuacja była o tyle niepokojąca, iż w początkach okresu popowstaniowego na niższych szczeblach sądownictwa Królestwa zdarzały się liczne „wakanse”. Wobec tego Komisja Rządowa Sprawiedliwości postanowiła wprowadzić rozwiązanie, odpowiadające *i widokom rządu i prawdziwym zdolnościom kandydatów*. Nadmieniano bowiem, iż aż do tego czasu przebywający na prowincji urzędnicy sądowi niższych stopni znani byli najczęściej Ministerstwu Sprawiedliwości jedynie z *własnych zgłoszeń wystaranych świadectw, składających tzw. akta osobiste i poniekad z list konduity*²⁹.

Jednocześnie Komisja Rządowa Sprawiedliwości podkreślała, iż urzędnicy sądowi pracujący w miastach wojewódzkich i powiatowych (pomimo częstego wypracowania większej „zasługi” czy znacznej długości stażu pracy) nie zawsze dość wcześnie dowiadywali się o istniejących wakansach, będąc z tego powodu ubiegani przez innych – głównie stołecznych urzędników – którzy mieli lepsze warunki ubiegania się o możliwość zajęcia danej posady. Chcąc temu zapobiec, Wydział Sprawiedliwości od roku 1832 rozpoczął zatem ogłaszanie otwartych konkursów dotyczących możliwości zajęcia wolnych miejsc pracy w podległej mu strukturze administracyjnej. Od tego też czasu urzędnicy otrzymywali podane do publicznej wiadomości pisma o wakansach kwalifikacyjnych, przekazując swoje *dowody służby* na ręce władz, czyli właściwych prezesów sądów, którzy następnie – po przeprowadzeniu konsultacji z lokalnymi Wojennymi Naczelnikami wojewódzkimi w zakresie postawy politycznej danego kandydata podczas Powstania Listopadowego – przesyłali do Komisji Rządowej Sprawiedliwości całościowe listy owych kandydatów. Dzięki przyjęciu takiego właśnie rozwiązania urzędnicy polskiego wymiaru sprawiedliwości – po przekazaniu dowodów swojej pracy i okazanych *zdolności* oraz po ocenie ich *zasług* przez czynniki rewizyjne – mogli cieszyć się większym prawdopodobieństwem uzyskania dalszego awansu. Na

²⁷ II RS 96/46–48.

²⁸ II RS 60/136.

²⁹ II RS 60/137.

dodatek Wydział Sprawiedliwości uzyskał też wówczas *nową* (...) *rękomię, co do wyboru osób*³⁰.

Komisja Rządowa Sprawiedliwości z mocy postanowienia Rządu Tymczasowego Królestwa Polskiego z dnia 26 stycznia/7 lutego 1832 roku, działając w zastępstwie Najwyższej Komisji Egzaminacyjnej, zatwierdziła też w okresie popowstaniowym egzaminy kwalifikacyjne na urzędników sądowych³¹.

V. Komisja Rządowa Sprawiedliwości w swoich sprawozdaniach z okresu porewolucyjnego niezmiennie domagała się zwiększenia liczby etatów przewidzianych dla pracowników tego właśnie działu administracji krajowej. Pierwszy z powodów przemawiających za zwiększeniem etatów osobowych powiązany był z przedstawionym już powyżej problemem prowadzenia prac o charakterze statystycznym. Drugi powód nakłaniający do powiększenia stanu osobowego służby w biurach Komisji nawiązywał do konieczności coraz częstszego wysyłania urzędników ministerialnych *na rewizję sądów*, w szczególności sądów pokoju oraz poprawczych, co uważano wówczas za niezbędne dla utrzymania stosownego *porządku służby*³².

Na dodatek, uległa w okresie popowstaniowym zmniejszeniu liczba osób mogących w samym ministerstwie poświęcić część swojej pracy *służbie sądowej*. W tej sytuacji II Rada Stanu, występując jako organ weryfikujący sprawozdania poszczególnych Komisji Rządowych, w pełni solidaryzowała się ze zdaniem tego właśnie ministerstwa, przedstawiając Mikołajowi I prośbę o realizację podania Komisji Rządowej Sprawiedliwości, dotyczącego zwiększania stanu etatowego pracowników tego ministerstwa. Stwierdzono bowiem, iż *skutkiem szatu powstańczych zaburzeń, skutkiem dążenia rządu rewolucyjnego* już w roku 1831 nastąpił znaczny ubytek w kadrze Wydziału Sprawiedliwości. Zaznaczono też, iż w okresie 1832–1834 polskie sądownictwo utraciło ponad 350 w pełni kompetentnych osób, co nastąpiło na skutek: a) braku dopuszczenia do ponownego sprawowania danego urzędu, b) zwolnienia z pracy, c) wykreślenia z listy na zasadzie „destytucji”, d) przejścia na emeryturę, e) żądania (oraz udzielenia) dymisji, f) śmierci (zejścia naturalnego)³³.

³⁰ II RS 60/137-138. O weryfikacji pracowników sądownictwa (w tym: sędziów): Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zespół Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego 1815–1867 (dalej: RA) 20/94–95, 450–451, 449–450; RA 21/481–482; RA 22/64–65, 191–192; RA 24/535–538; RA 26/948–950.

³¹ II RS 96/56–57. O nominacjach urzędników (w tym: sędziów) polskiego systemu jurysdykcyjnego: RA 20/45, 194, 492–493; RA 21/445; RA 22/72–73, 152–154, 258–259, 331–332; RA 23/ 204–205, 275–276, 515, 619, 883; RA 24/ 25–27, 96–97, 155, 399–400, 748; RA 25/ 329–330. O urlopach/pozwoleniach na wyjazd za granicę udzielanych tymże pracownikom (w tym: sędziom): RA 20/526; RA 22/546–547; RA 23/774, 872–873, 1016–1018; RA 24/212–213; RA 25/24–25.

³² II RS 60/143.

³³ II RS 60/143–144.

Strata była o tyle poważna, iż w największym stopniu były to osoby o znacznym zasobie wiedzy teoretycznej i praktycznej. Jak podawała Komisja Rządowa Sprawiedliwości, *przez tak znaczny ubytek, który codziennie wra-
sta, wyczerpanym do reszty zostaje szczupły zapas tych sądowych aplikantów,
którzy pokończywszy w Uniwersytecie kursa prawne i sposobiąc się przy są-
dach w praktyce, znaczną im był pomoc(a) i nadzieję*³⁴.

Jak podkreślano, ogólne zmniejszenie liczby kadr sądownictwa nastąpiło w pierwszej połowie lat trzydziestych nawet pomimo *hojnej pomocy*, z jaką rosyjsko-polski władca miał wspierać rozwój nauk prawnych w Królestwie jeszcze w okresie przedpowstaniowym. To ostatnie stwierdzenie zakrawało zresztą trochę na ironię. Władze Komisji Rządowej Sprawiedliwości (i wspie-
rająca to ministerstwo II Rada Stanu) stwierdzały jednak otwarcie, iż wśród aplikantów sądowych rozpoczynających w początkach okresu popowstani-
owego praktykę pozostawał tylko niewielki odsetek osób, które po skończeniu w roku 1830 kursu prawa i otrzymaniu stopnia magistra na Warszawskim Uniwersytecie Aleksandryjskim, mogły w danym momencie (w myśl 19 ar-
tykułu postanowienia Namiestnika Królewskiego z dnia 12 listopada 1816 roku), przygotowywać się w sposób praktyczny do zajęć przewidzianych dla etatowych urzędników Wydziału Sprawiedliwości. Jednocześnie zaznaczono, iż dysponowano w tym czasie tylko niewielką ilością nawet tych osób, które – pomimo braku ukończenia całości kursu prawnego – uzyskały zgodę na prowadzenie praktyki, pod warunkiem jednak złożenia w stosownym czasie egzaminów, uprawniających do uzyskania stopnia aplikanta. Wobec braku dopływu stosownej kadry zaistniała zatem sytuacja gdy, zajmujący wakanse na niższych stanowiskach w sądownictwie, absolwenci szkół gimnazjalnych, nie mogli poziomem swego wykształcenia odpowiadać wymaganym od rze-
czonych pracowników standardom. Owa niekompetencja była zresztą w prak-
tyce niezaprzeczalnym faktem, szczególnie wobec wykładania w ówczesnych gimnazjach jedynie podstaw prawa³⁵. Nowe kadry nie mogły zatem zastąpić starych urzędników w sposób prawidłowy. Administracja Komisji Rządowej Sprawiedliwości suponowała przy tym, iż *dalece (...) niedostatek osób przez teorię prawa do sprawowania urzędów w Wydziale usposobionych może być pod wielu względami dla służby publicznej szkodliwym*.

Apelując do władz centralnych Imperium (Komitet do Spraw Królestwa Polskiego przy rosyjskiej Radzie Państwa) oraz bezpośrednio do samego cesarza o powiększenie etatu personalnego w Komisji Rządowej Sprawiedliwości, zarówno zainteresowane ministerstwo jak i Rada Stanu wyrażały zara-
zem w połowie lat trzydziestych XIX wieku obawy, iż dalsze utrzymywanie tego niekorzystnego stanu rzeczy spowoduje ogólnie negatywne reperkusje

³⁴ II RS 94/237.

³⁵ II RS 60/144.

w zakresie i charakterze działalności sądownictwa Królestwa. Uważano, iż w związku z tym ucierpią przede wszystkim: a) sądy, zwłaszcza kryminalne, gdzie – w zestawieniu z potrzebami – pracowała zdecydowanie niewystarczająca liczba urzędników, b) Prokuratoria Generalna, broniąca przeciw praw Skarbu Państwa, c) wszystkie inne urzędy w Królestwie, (a to ze względu na pozbawienie ich nieraz niezbędnej pomocy i porady prawnej).

Do połowy lat trzydziestych XIX wieku nie rozwiązano jednak tego problemu³⁶.

Poza przygotowaniem projektów i instrukcji dla sądów, Komisja Sprawiedliwości miała do załatwienia w swoich biurach w latach 1832 i 1833 następującą ilość spraw: a) w roku 1832: 12 093, b) w roku 1833: 11 448³⁷.

Natomiast liczba bieżących interesów załatwionych w roku 1834 w biurach Komisji Rządowej Sprawiedliwości wynosiła 11 645 spraw³⁸.

Władze Komisji Rządowej Sprawiedliwości uważały, iż widoczne zmniejszenie ilości wymienionych spraw, rozpatrywanych w danym czasie w biurach tej instytucji, miało swoją przyczynę w wydaniu z końcem 1832 roku nowych instrukcji, które postawiły niższe sądy w bezpośredniej zależności od wyższych instancji sądowniczych. Uważano przy tym, iż ów jedynie *zbawienny skutek* nowych rozwiązań prawnych zapobiegł swoistej katastrofie. Spodziewano się bowiem, iż w innym wypadku ministerstwo nie byłoby w stanie podołać nawet najbardziej niezbędnym obowiązkom, szczególnie że ich ilość ulegała znacznemu zwiększeniu sukcesywnie od roku 1833. Powodem pojawienia się owego zagrożenia było utrzymywanie zbyt niskiego stanu osobowego pracowników etatowych ministerstwa³⁹.

Ogólne zestawienie działań sądownictwa (karnego) Królestwa w początkowych latach okresu porewolucyjnego przedstawia się jak niżej. W roku 1832 odbyto spraw:

Tabela 1⁴⁰

Zestawienie działań sądownictwa (karnego) Królestwa w roku 1832	
Rodzaj jednostki sądowej	Ilość rozpatrywanych spraw
Sądy policji prostej	160 144
Sądy policji poprawczej	182 613
Sądy kryminalne	49 353
Sąd Apelacyjny	1 746
Razem	393 826

³⁶ II RS 94/238.

³⁷ II RS 94/59–58.

³⁸ II RS 94/225.

³⁹ II RS 94/58–60.

⁴⁰ Źródło: II RS 94/41.

Jak zatem widać, razem w tym czasie odbyto w 1832 roku 393 826 spraw karnych, do których zaliczano spory i czynności ekonomiczne, realizowane w Sądach Policji Prostej. Ponieważ w tym samym czasie w sądach Królestwa odbyto 88 736 spraw cywilnych, ogólne zestawienie wszystkich spraw realizowanych w roku 1833 w Królestwie Polskim opiewało na sumę 482 562 sprawy⁴¹.

Natomiast w roku 1833 odbyto spraw:

Tabela II⁴²

Zestawienie działań sądownictwa (karnego) Królestwa w roku 1833	
Rodzaj jednostki sądowej	Ilość rozpatrywanych spraw
Sądy policji prostej	174 666 (spraw i czynności ekonomicznych)
Sądy policji poprawczej	196 989
Sądy kryminalne	58 144
Sąd Apelacyjny	1 941
Razem	424 734

Ponieważ w tym samym czasie w sądach Królestwa odbyto 103 139 spraw cywilnych, ogólne zestawienie wszystkich spraw realizowanych w roku 1833 w Królestwie Polskim opiewało na sumę 537 873 sprawy⁴³.

W tej liczbie nie ujęto jednak czynności podjętych przez prokuratorów, które – oprócz wniosków dotyczących spraw rozpatrywanych w sądach – odnosiły się także do zajęć komorników (czy woźnych), a także do wypełniania w poszczególnych wypadkach tzw. poleceń władzy wyższej oraz innych obowiązków określonych prawem. Ich liczba wynosiła w początkowym okresie paskiewiczowskim po kilka tysięcy spraw rocznie⁴⁴.

Z kolei w roku 1834 sądy karne osądziły 435 012 spraw.

W tym samym czasie zakres działań sądownictwa cywilnego był następujący:

Tabela III⁴⁵

Zestawienie działań sądownictwa (cywilnego) Królestwa w roku 1833	
Rodzaj czynności sądowej	Ilość rozpatrywanych spraw
(osądzone) sprawy bezpośrednio cywilne	42 148
czynności hipoteczne	15 367
rady familijne	2 271
czynności „stricte ekonomiczne”	83 583
Razem	143 375

⁴¹ W m.c.

⁴² Źródło: ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ II RS 94/42.

⁴⁵ Źródło: II RS 94/212–213.

Ponieważ ogólnie w sądownictwie cywilnym zostało zatem w roku 1834 załatwionych spraw różnego rodzaju: 143 375, po dodaniu spraw karnych liczba całościowa ogółu spraw podejmowanych w sądownictwie Królestwa Polskiego opiewała w roku 1834 z kolei na sumę 578 387, i było to znacznie więcej niż w roku poprzednim. Należy jednak pamiętać (jak podano wyżej), iż w roku 1833 w ogólnym zestawieniu nie uwzględniono czynności prokuratorów urzędujących przy sądach⁴⁶.

Oceniając ogół prac Komisji Rządowej Sprawiedliwości w początkach okresu paskiewiczowskiego należy przede wszystkim zauważyć znaczne początkowo zaangażowanie tej agendy rządowej w przeprowadzenie weryfikacji (czy w ogóle: *ulepszenia*), istniejącego systemu prawnego, realizowane głównie celem dopasowania go do warunków stworzonych przez wprowadzenie w Królestwie Polskim Statutu Organicznego. Co znaczące, prace te jednak nie były jednostronne, opierając się w dużym stopniu także i na analizie rzeczywistych, wytworzonych przez sytuację realną, potrzeb społeczeństwa. Właśnie temu bowiem celowo służyć miało owo usilnie zbieranie przez KR Sprawiedliwości danych o charakterze statystycznym, co wprowadzano w czyn niezwykle usilnie, i to w obliczu istnienia trudności o charakterze obiektywnym. Proces ten jednak, wobec wzrastającego niedoboru kadr zatrudnionych w krajowym sądownictwie, został już w połowie lat trzydziestych zagrożony, czy nawet w dużym stopniu zahamowany. Wiązało się to zjawisko z faktem, iż pomimo wprowadzania, m.in. w oparciu o wnioski wynikające z analizy zebranych danych statystycznych, rozlicznych zmian i propozycji ustawodawczych, nastąpiło przekazanie z woli Mikołaja I zlecenia ułożenia całości nowego prawodawstwa Królestwa (które miało *zaradzić* zaistniałym *niedomogom*) powstałej w roku 1833 w Petersburgu Oddzielnej Komisji Przygotawczej (Komitetu) do Ułożenia Praw Królestwa. Tymczasem jednak opracowano w międzyczasie w Królestwie nowe przepisy dotyczące sądownictwa karnego i cywilnego, z których najważniejsze dotyczyły – ogólnie rzecz biorąc – usprawnienia samej procedury sądowniczej (projekty: organizacji Prokuratury Generalnej, organizacji Izby Sądu Najwyższego, połączenia w *ściślejszym związku* działań policji administracyjnej z sądami *prosto-policyjnymi* i *poprawczymi*, konstatacja istnienia potrzeby zaprojektowania generalnej, jednolitej i ogólnej dla całego Królestwa procedury kryminalnej, próba dokończenia całości projektu „odnoszącego się do procedury cywilnej”). Wobec przejęcia w tym względzie inicjatywy przez czynniki petersburskie, siłą faktu prace warszawskiej Komisji Sprawiedliwości po roku 1834 musiały ograniczyć się do przestrzegania wykonywania obowiązujących przepisów oraz „właściwego postępu spraw cywilnych i kryminalnych”, a takie rozwiązanie znamionowało zarówno brak zaufania wielkorosyjskiej władzy do polskiego

⁴⁶ W m. c.

ministerstwa, jak i niedostatecznie z punktu widzenia Petersburga realizowanie przez tę agendę sprawiedliwości założeń unifikacyjnych w dziedzinie istniejącego w Królestwie Polskim prawa. Nieco dziwnie w tej sytuacji brzmi konstatacja Komisji Sprawiedliwości z połowy lat trzydziestych, gdzie ciągle oceniano *niedostateczność przepisów praw dotąd obowiązujących*. Z drugiej strony owa wieloraka kontrola polskiego sądownictwa przez Komisję Rządową Sprawiedliwości, gdzie zwracano szczególną uwagę na postępowanie urzędników, czuwając przede wszystkim nad działalnością sądów karnych, czy zarządzano przeprowadzanie szczegółowych rewizji sądów prowincjonalnych za pośrednictwem tzw. urzędników do szczególnych poruczeń, działających wspólnie z (rosyjską) władzą wojskową, wskazuje niejednoznacznie na w pełni lojalistyczny charakter prac tego właśnie ministerstwa. Ocena poczynań wczesnopaskiewiczowskiej Komisji Rządowej Sprawiedliwości musi być więc siłą faktu niejednolita. Z jednej strony bowiem ministerstwo ani nie cieszyło się – jak wspomniano – pełnym zaufaniem władz rosyjskich, ani nie realizowało na poziomie prawodawczym jakiegóż szczególnej polityki rusyfikacyjnej. Jednocześnie zarządzane przez Kosseckiego ministerstwo stosowało zarówno ścisłą weryfikację podległych sobie pracowników, jak i różne rodzaje kontroli wewnętrznej, służąc w ten sposób ówczesnie obowiązującej wykładni idei praworządności. Paradoksalnie, widoczne w Komisji Rządowej Sprawiedliwości dążenie do wielorakiego utrzymania prac polskiego sądownictwa w ramach istniejących przepisów i zarządzeń, dążenie do zachowania właściwych struktur i sposobów postępowania, miało zatem dwa oblicza: jedno utrudniające przeprowadzenie procesu formalnej rusyfikacji, drugie ułatwiające efektywny nadzór nad pracownikami tego resortu i wydawanymi przez nich decyzjami.